

UINSTON S. ÇÖRÇİLL MEMURALARI – “EQO-SƏNƏD”İN VƏ AVTOBİORAFİK NƏSRİN SİNTEZİ KİMİ

Böyük Britaniya tarixinin ən önəmli simalarından biri, II Dünya müharibəsinin həlledici dönüm nöqtəsi olan “Müttəfiqlər koalisiyası”nın memarı – Uinston Leonard Spenser Çörçill (Winston Leonard Spencer Churchill) dahi A.P.Çexovun məşhur “*istedadlı insan hər şeydə istedadlıdır*” – kəlamının doğruluğunu əyani şəkildə sübut edərcəsinə, xalqının yaddaşında sadəcə olaraq, böyük iradə və əzm sahibi olan siyasi xadim, ən çətin məqamlarda oponentlərinin loyallığını mümkünə çevirən bacarıqlı diplomat, qorxmaz hərbi kimi qalmamışdır: U.S.Çörçill həm də yetkin yaşında əlinə aldığı fırçası ilə gözəl rəsmlər çəkə bilən, hətta sərgilərdə nümayiş etdiriləcək əsərləri ilə istedadını sübuta yetirən rəssam kimi məşhurluq qazana bilmiş və ən əsası isə, iti qələmi ilə, təkrarsız ingilis yumoru ilə “ədviyalanmış” ironik təhkiyəsilə seçilən üslubu ilə də Dünya ədəbiyyatı tarixində dərin iz qoymağa müvəffəq olmuşdur. Məhz ədəbi irsi sayəsində 1953-cü ildə Nobel mükafatına layiq görülən U.S.Çörçill öz bədii istedadının gücü sayəsində təhlilçilər tərəfindən yüksək qiymətini də qazanmışdır. Düzdür, obyektivlik naminə onu da qeyd etməliyik ki, Çörçillin təltiflənməsi Nobel mükafatları tarixində bu nominasiya üzrə ən mübahisəli mükafatlardan biri sayılmaqdadır [12]. Həmin il (1953) Ernest Heminqvey kimi güclü rəqibini arxada qoyaraq, seçki siyahısında (*short list*) rəy çoxluğu qazanmış U.S.Çörçillin bu qələbəsində onun ahıl vəslərində olması faktı əsas gətirilsə də (*The Academy seriously discussed Mr. Hemingway for the prize last year, but postponed giving him the honor in favor of Prime Minister Churchill, whose advanced age was considered a factor in the choice.*) [3], zənnimizcə, təkcə bu məqam əks fikir önə sürənlər üçün başlıca argument rolunu oynamırdı. Belə ki, bir çox müşahidəçilər U.S.Çörçillin ədəbi fəhmi və şeksiz istedadını heç vəchlə inkar etmədən, belə bir kəskin rəqabətdə (E.Heminqveyi yenərək) Nobel mükafatının əldə edilməsində, bu parlaq memuar ustasının ilk öncə dahi siyasi xadim olması faktının həlledici rol oynaması reallığından çıxış edirlər. [10, s. 165-176]. Digər əks argument kimi, təəssüf ki, ədəbiyyat tarixində, xüsusilə də ədəbiyyat tənqidçiləri tərəfindən memuar janrına qarşı sərgilənən “ögey” münasibət, bu janrı yetərinə ağır ədəbi dəyərə malik olmamaqla, daha çox tarixi təsvir xarakterli əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bağlı yanlış münasibət də öz rolunu oynaya bilərdi. Belə ki, E.V.Çumakeviçin də vurğuladığı kimi, uzun müddət memuar janrı “*yazıqlar üçün çox asan təhkiyə formatı*” kimi nəzərdən keçirilməsi səbəbiylə ədəbi tənqidçilər tərəfindən ikinci dərəcəli janr kimi dəyərləndirirdi və elə bunun məntiqi nəticəsi olaraq, ədəbi tənqid bu janrdakı ərsəyə gələn əsərlərin yalnız “üst qatını”, yəni real hadisələrin narrativləşməsini təhlil etməklə kifayətlənirdi. Bu öngörüşlü yanaşma isə öz növbəsində, avtonarrativ müəllifinin təhkiyəsinin “*aysberqin görünməz hissəsində*” qərarlaşmış daxili psixologizminin təhlilini diqqətdən kənar saxlanılmasına gətirib çıxarırdı [14, s. 200]. Belə ki, memuarların (özlərinin bədii janr təyinatı tələbi ilə) mütləq şəkildə sənədli xronika və faktlara istinad etməli olan epik ədəbiyyat növünü təcəssüm etdirməsi, eləcə də müəllifin adından real hadisələrin “*xronikal və fotoqrafik təhkiyəsinə*” əks etdirməsi, habelə bu janr çərçivəsində tarixin “yenidən oxunuşunu” mümkün edə biləcək heç bir müəllif kreativliyinə (*uydurmalara*) icazə tanınmaması – belə öngörüşlü yanaşmanın formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır [13, s. 28]. Yəni bu janr təyinatı çərçivələrindən çıxış edən tənqidçilər memuar müəlliflərini “tarixi bədiiləşdirən”, keçmişdə baş vermiş real hadisələri bədii formatda populyarlaşdıran “asan” bədii fəaliyyət icraçısı kimi nəzərdən keçirirdilər və eləcə buna görə də, memuaristin daxili psixologizmini, prosesləri nə üçün başqa deyil, məhz verilmiş prizmadan nəzərdən keçirilməsinə üstünlük tanınmasının səbəblərini izah etməkdən, təhlil etməkdən çəkinirdilər və ya buna ümumiyyətlə, bir o qədər də əhəmiyyət vermirdilər. Konkret olaraq, U.S.Çörçillin memuar yaradıcılığının ədəbi tənqidi ilə məşğul olmuş çox sayda araşdırmaçının tədqiqatında müəllifin daxili travmamalarının, psixoloji patternlərinin, qazanmış olduğu gestaltların onun təhkiyəsinə təsirini dəyərləndirən tədqiqatlara, demək olar ki, təsadüf etmədik. Halbuki Çörçill memuarlarında daxili psixologizm sezilib təsbit edilməsi çətin və ya mümkün ola biləcək qədər dərin qatda deyil.

U.S.Çörçill memuarları sadəcə bu janr üçün xarakterləşdirilmiş (bizim isə bir o qədər də razılaşmadığımız) səciyyələndirmədən, yəni, sırf “fotoqrafiklikdən” də uzaqdır. Əsərin hər sətirində müəllifin kimliyi və onun mövqeyi sezilsə də, obyektiv gerçəkliyi əks etdirməyə çalışan Çörçill xronikaçı deyil, bədii təhkiyə formatında yaşadıklarını, şahid olduqlarını, oxuyub eşitdiklərini refleksiyaya etməyə qadir olan və ən əsası onu (avto-refleksiyasını) gözəl ricətli nəsr qəlibinə sala bilən bədii fəhm sahibi, usta bir yazardır. Başqa sözlə desək, Çörçill memuar janrında sosial roman, elmi traktat, epistolary janr elementləri sintezi üzərində nəşət tapan xüsusi avtobiografik əsər formatını ərsəyə gətirmiş H.Uells kimi, əsərlərini metajanr səviyyəsində təkamül etdirmiş olmasa da [7, s. 19], bu janrın, məhz, dövrün ədəbi-tarixi salnaməçiliyi missiyası baxımından, əhəmiyyətli inkişafına təkan verə biləcək əsərlər ərsəyə gətirmişdir.

U.S.Çörçillin memuar irsində onun bir müəllif kimi “mövcudluq” səviyyəsi, onun eqo-sənəd növlərindən biri kimi nəzərdən keçirilən avtobiografik və memuar ədəbiyyatının ən problematik məqamlarından sayılan fərdi subyektivizmlə obyektiv tarixilik prinsiplərinin uyarlaşdırılması zamanı müəllif “Mən”in itirilməməsi məqamına da xüsusi diqqət ayırmağı vacib sayırıq.

İngilis ədəbi tərcümeyi-hal əsərlərinin XIX-XX əsərlərdə təkamülə uğramış janr xüsusiyyətlərini araşdıran L.B.Karayevanın da qeyd etdiyi kimi, məhz, bu iki əsrdə ingilis memuar ədəbiyyatı faktoqrafiklikdən psixologizmə doğru inamlı addımlarını atmağa müvəffəq olmuşdur [6, s. 52]. Belə ki, də qeyd etdiyi kimi, memuar janrı məhz həmin dövrdə tarixi mənbəünaslıqdan ədəbi janra birmənalı keçidini gerçəkləşdirməyə müvəffəq olmuşdur. XIX əsrin əvvəllərində

Avropada memuar ədəbiyyatına ciddi şəkildə maraq artımının izləndiyini qeyd edən holland tədqiqatçısı R.Dekker, həmin dövr qələmə alınmış memuaristik ədəbiyyatın adətən fərdi və analitik olmadığını vurğulamış və onların çoxusunun hərbcilər, diplomatlar və bu və ya digər hadisələrin aktiv iştirakçıları tərəfindən qələmə alındığını qeyd etmişdir [5, s. 71-83]. Əslində avtobioqrafik janrın yaranması, demək olar ki, bir qayda olaraq, məhz, individualizmin bəraqərar olması, daha konkret desək, G.Qusdorfun da bildirdiyi kimi, Qərbi sivilizasiyasında orta əsrlərdən Yeni dövrə keçid əsnasında fərdiyyətçiliyin ön plana çıxması ilə əlaqələndirilsə də [2, s. 28-48], artıq qeyd edildiyi kimi, heç də həmişə avtobioqrafik əsərlər və memuar ədəbiyyatı müəllif avtorefleksiyasını, subyektin özünüdərkini hədəf alan əsərlər kimi ortaya çıxmırdı.

Memuar-avtobioqrafik ədəbiyyatın doğruluq payı, obyektiv gerçəkliyi əks etdirməsində nümayiş etdirdiyi dürüstlüyü şübhə altına alan şəxslər arasında yazıçıların da yer alması məsələyə münasibətdə qütbləşmənin hansı səviyyədə olduğunu tam əyaniliklə gözlər önünə sərgiləyir. Belə ki, memaur janrına kəskin neqativ münasibətini dilə gətirmiş məşhur ABŞ yazıçısı Mark Tven iddia edir ki, *“elə bir şey mümkün deyil ki, insan özü haqqındakı bütün həqiqətləri açıqlasın və ya bütün bunların oxucuya gedib çatmasına imkan versin”* [9]. Məhz, bu səbəbdən ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri yazarın “avtobioqrafik mifi” anlayışını terminoloji dövriyyəyə daxil edib onun vasitəsilə yazarın real kimliyi ilə ədəbi əsərlərində representasiya etdirdiyi kimliyi arasındakı fərqlərin meydanagəlmə səbəblərini müəyyənəlməyə çalışmışlar. Konkret olaraq avtobioqrafik mifin modelləşdirmə prinsiplərini dəyərləndirmiş D.V.Kotovanın da qeyd etdiyi kimi, XX-XXI əsrin kəsişməsində ədəbi düşüncədə *“yazarın ampluası”, “yazıçı imici”* məfhumlarının vacibliyi məqamı etiraf edilməyə başlamışdır. Məhz müasir araşdırma tendensiyaları sayəsində yazıçıların özləri haqqında şüurlu şəkildə “mif” yaratmaq meylliliyinin təfətlil təhlil hədəfinə götürüldüyünü vurğulayan D.V.Kotova bununla da ədəbiyyatşünaslığın təhlil resurslarının yeniləndiyini etiraf etmişdi. Tədqiqatçı ədəbiyyat təhlilçiləri arasında səsləndirilən *“istənilən mətnləşmiş ifadə, fikir – öz başlanıcından etibarən ölü və saxtadır”* – kimi dəyərləndirmələrin mövcudluğuna diqqət çəkmişdir [8, s. 19]. Doğrudan da U.Çörçill memuarlarının gerçəkliyin bədi inikas olması prizmasından təhlili burada heç şübhəsiz ki, real olan faktlarla yanaşı, yazarın görmək istədiyi, ya da əksinə görməkdən imtina etdiyi gerçəklərin “qarışımından” ərsəyə gələn avtobioqrafik mif mövcuddur. O da maraqlıdır ki, *dahi siyasi xadim Çörçillin* heç bir mifə ehtiyacı olmadığı halda, *yazar Çörçill* özünün yaratdığı və kövrək daxili dünyasının “qalxanı” kimi istifadə etdiyi həmin avtobioqrafik mifdən yararlanır, bəzən aşkar şəkildə öz ağrı-acısını, öz emosional yaralarını həmin mifin hələsi arxasında gizlədir və əslində, açıq desək, buna yetərinə uğurla müvəffəq olur. Yəni Çörçill memuarları ilə tanış olan sırayı oxucu onun siyasi intriqalar, hərbi kataklizmlər bərədə çox dürüst və obyektiv rəyində, onlarla bağlı xatirələrində heç bir yanlışlıq görmədiyindən, müəllifə etimadı zədələnmir, ona birmənəli şəkildə inam və etimad nümayiş etdirir. Lakin avtobioqrafik məqamların şərhində yazar Çörçill qlobal tarixi prosesləri təsvir edən siyasətçi Çörçill qədər “açıq ürəkli” deyil. Memuar yazmağa ehtiyacın növbəti nəsillər tərəfindən siyasi fəaliyyətinin doğru-dürüst şərh edilməsi istəyi ilə əsaslandırılan U.Çörçill öz şəxsi həyatını, uşaqlıq yaşantılarını, ən əsası uşaqlıq travmalarını etiraf etmək öhdəliyini üzərinə götürməmişdir.

I have tried, in each part of the quarter-century in which this tale lies, to show the point of view appropriate to my years, whether as a child, a schoolboy, a cadet, a subaltern, a war-correspondent, or a youthful politician. If these opinions conflict with those now generally accepted, they must be taken merely as representing a phase in my early life, and not in any respect, except where the context warrants, as modern pronouncements [1].

Bəlkə də, elə bu cəhətdən də oxucusuna “istədiyini verərək” öz dövrünün tarixi salnaməçisi kimi yaddaşlarda həkk olmaqla kifayətlənməyi, daxili özünüdərk, psixoloji avtorevizija (özünüdərk) məqamlarına “enməyə” o qədər də diqqət ayırmamışdır. Hətta onun avtobioqrafik məqamları qabardılan memuarlarında da müəyyən mənada “müəllif maskası”ndan istifadə hallarının mövcudluğunu da qeyd etmək olar. Xatırladaq ki, “müəllif maskası” dedikdə, yazıçının özünün real olandan fərqli obrazını canlandırmaq məramı ilə yaratmış olduğu və bilvasitə onu (müəllifin özünü) representasiya edən ədəbi priyom, üsul, ifadə formatı nəzərdə tutulur. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim P.A.Nikolayev bunun bir ədəbiyyat mistifikasiyası olduğunu vurğulamış və daha çox postmodernizmlə əlaqələndirilməsinə baxmayaraq, hələ antik dövrlərdən etibarən fərqli yazıçı və şairlər tərəfindən istifadə edildiyinə diqqət çəkmişdir [11]. Onu da qeyd edək ki, müəllif maskasını psixologizm priyom olaraq dəyərləndirmiş N.Y.Şişkovaya görə, müəllifin real kimliyini, həqiqi “üzünü” gəzlətmək üçün istifadə olunan müəllif maskasına, əslində, konkret, iki məqsədlə müraciət edilir: 1) tamamilə fərqli rol ifadə etmək intensiyası ilə; 2) öz hiss və həyəcanlarını gizlətmək məqsədilə [15, s. 2]. Heç bir şübhə yoxdur ki, britaniyalıların tarixində silinməz iz qoyan, adı hər bir ölkə vətəndaşının qəlibində dərin minnətdarlıqla həkk olunan bu böyük şəxsiyyətin özünü “fərqli rolda” təqdim etməyə ehtiyacı yox idi: Çörçill sadəcə olaraq, öz hiss-həyəcanlarını olduğu kimi verməkdən çəkinmiş və bəzi hallarda daxili komplekslərinin təsiri ilə ümumiyyətlə, emosional planlı reallığı təhrif etməyə üstünlük vermişdir. Məsələn, atası ilə bağlı xatirələrində, atasının siyasi fiqur kimi qiymətləndirməsində, eləcə də ailədaxili münasibətlərin səciyyələndirməsini apararkən biz, “buldoq” ləqəbli qorxmaz siyasi xadimi deyil, hələ də öz uşaqlıq travmalarının yarasını sağaltmamış kövrək qəlblil, valideyn sevgisinə möhtac kiçik Uinstonu müşahidə edirik. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, özünün müəyyən gerçəklərin etirafında sona qədər səmimi olmayacağına fərqi varan U.Çörçill memuralarından birinin müqəddiməsində oxuculara romanını nağıl kimi təqdim etmişdir (*Various accounts having appeared from time to time of my early life and adventures, and I myself having published thirty years ago stories of the several campaigns in which I took part, and having written later about particular episodes, I have thought it right to bring the whole together in a single complete story; and to tell the tale, such as it is, anew.*) və bu tədqimat formatına uyğun olaraq da əsərini ingilis folkloru üçün səciyyəvi olan final nağıl formulu ilə yekunlaşdırmışdır: *Events were soon to arise in the fiscal sphere which were to plunge me into new struggles and absorb my thoughts and energies at least until September 1908,*

when I married and lived happily ever afterwards [1]. Burada yer alan *to tell the tale* və *I married and lived happily ever afterwards*. (müqayisə et: "The Red Ettin" ingilis xalq nağılında: [4]) ifadələri müəyyən çərçivəlilik effekti yaratmaqla Çörçillin nağılı başlanması və sonlandırması haqqında məlumat verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Churchill, W.S. My Early Life. A Roving Commission. <https://gutenberg.ca/>
2. Gusdorf G. Conditions and Limits of Autobiography / G. Gusdorf // Autobiography: Essays Theoretical and Critical. Ed. by J. Olney. New Jersey: Princeton University Press, 1980. P. 28-48.
3. Hemingway Is the Winner Of Nobel Literature Prize. //New York Times, October 29, 1954 <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/99/07/04/specials/hemingway-nobel.html>
4. The Red Ettin <https://www.sacred-texts.com/neu/eng/eff/eff24.htm>
5. Деккер Р. Долгосрочные тенденции автобиографического творчества в Нидерландах / Р. Деккер // Человек. - 2016. - № 5. - С. 71-83
6. Караева Л. Б. Английская литературная автобиография. Эволюция жанра от девятнадцатого века к двадцатому / Л. Б. Караева // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. - 2007. - Т. 8, № 41. - С. 50-55.
7. Караева, Л. Б. Английская литературная автобиография: трансформация жанра в XX веке, автореферат диссертации ... доктора филологических наук, Москва, 2010, 38 с.
8. Кротова Д.В. — Принципы моделирования автобиографического мифа в творчестве П. Крусанова // Филология: научные исследования. – 2017. – № 3. – С. 19
9. Лежён Ф. В защиту автобиографии // Иностранная литература, 2000 N4 <https://magazines.gorky.media/inostran/2000/4/v-zashhitu-avtobiografii.html>
10. Машенко А.П. Большое искусство и большая политика: Почему Уинстон Черчилль получил Нобелевскую премию по литературе раньше, чем Эрнст Хемингуэй? // Ученые записки КФУ имени В.И.Вернадского. Филологические науки 2020, Том 6 (72), №3, с. 165-176
11. Николаев П.А. Маска авторская // Научно-популярный журнал: «Рукопись», 14 апрель 2015 <https://litpr.ru/maska-avtorskaya/>
12. Нобелевская премия по литературе: 7 спорных и скандальных лауреатов // РБК, 08 октября 2020 <https://style.rbc.ru/people/5f7dc1d39a79478dccc9d213d>
13. Сафронов А.В. Жанровое своеобразие русской художественной документалистики (очерк, мемуары, «лагерная» проза): учебно-методическое пособие / А.В.Сафронов; Ряз. гос. ун-т им. С.А.Есенина. – Рязань, 2012. – 108 с.
14. Чумакевич Э.В. Традиции и новаторство писателей первой волны русского зарубежья в развитии жанра автобиографической прозы // Мировой литературный процесс: автор – жанр – стиль: сборник научных трудов; – Брест, 2011. – с. 199-201
15. Шишкова Н.Ю. Авторская маска как приём психологизма в творчестве У. Теккерея // Литература народов стран зарубежья № 7 (53), [https://7universum.com/pdf/philology/7\(53\)/Shyshkova.pdf](https://7universum.com/pdf/philology/7(53)/Shyshkova.pdf)

Açar sözlər: U.S.Çörçill, memuar ədəbiyyatı, ego-sənədlər, avtobiografik nəsr, "müəllif maskası"

Ключевые слова: У.Черчилль, мемуарная литература, эго-документы, автобиографическая проза, "авторская маска"

Key words: W.S.Churchill, memoirs, ego-documents, autobiographical prose, "author's mask"

Мемуары Уинстона С. Черчилля - как синтез «эго-документа» и автобиографической прозы

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются мемуары Уинстона Леонарда Спенсера Черчилля, одной из важнейших фигур в истории Великобритании, архитектора «союзной коалиции», ставшей решающим поворотным моментом Второй мировой войны. Автор анализирует наследие Черчилля через призму определяющих черт мемуарного жанра. Выявляется то, что мемуары Черчилля представляют собой некий синтез «эго-документа» и автобиографической прозы. В статье выявляются корни предвзятого отношения к мемуарному жанру. Оказывается, именно эти причины во многих случаях мешали литературным критикам, исследователям проследить «авторскую личность» и глубинный психологизм в мемуарах Черчилля.

Memoirs of Winston S. Churchill - as a synthesis of "ego-document" and autobiographical prose

SUMMARU

The article deals with the memoirs of Winston Leonard Spencer Churchill, one of the most important figures in the history of Great Britain, the architect of the "union coalition", which became the decisive turning point of the Second World War. The author analyzes Churchill's legacy through the prism of the defining features of the memoir genre. It is revealed that Churchill's memoirs are a kind of synthesis of the "ego-document" and autobiographical prose. The article reveals the roots of a biased attitude towards the memoir genre. It turns out that it was precisely these reasons that in many cases prevented literary critics and researchers from tracing the "author's personality" and deep psychologism in Churchill's memoirs.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva